

LÍRAI TÖRTÉNETSZEMLÉLET

A CÍM NÉMI MAGYARÁZATRA SZORUL. A múlt eseményeit, amik a történetet alkotják, alig lehet anélkül szemlél-nünk, hogy egyéniségünkől valami bele ne keverednék a képbe, aminthogy közismert igazság: tiszta objektivitás a történetírásban elérhetetlen követelmény. De ha a szubjektív elem nem küszöbölhető is ki egészen a történeti szemléletből, érvényesülésé-nek vannak különböző fokai, melyeknek végső pontján, mint az objektivitás ellentéte, s a szubjektivitás legtúlzóbb megnyilatkozása, ott áll a lírai szemlélet. Amint a lírai költészet az alkotó egyéniség feltárulása, s a külső világ csak anyagot szolgáltat hozzá, ehhez hasonló a történet dolgainak lírai kezelése is: a múlt eseményei, a történet elmúlt, lezárt folyamatai csak anyagot és alkalmat szolgáltatnak egy-egy léleknek, hogy kitáruljon, kívánságait, panaszait, reménységét kibocsássa a világba, nem lírai vers, hanem történelmi szemlélet közegén át.

A lírai történetszemléletnek mindig voltak önkénytelen művelői, — szándékosan nehezen fordulhatott valaki az önkifejezésnek ehhez a kétéltű, hogy ne mondjam, suta, fattyú eszközhöz. Nagy ritkán esett meg, hogy nagy történész-tehetségekben oly erős volt a lírai elem, hogy munkáik objektivitását szinte teljesen megsemmisítette. De amit Michelet, Lamartine, Treitschke művei objektivitás dolgában vesz-tettek, azt megnyerték a lírai szenvedély s az abban megmutatkozó hatalmas egyéniség révén. Sajnos azonban, a legtöbb lírikus, aki történettudományban is kontárkodott, csak fűzfapoétának volt való, s innen van az, hogy a lírai történetszemlélet termékei legtöbbször csak szerzőik pártnézeteit fejezik ki, a lírának és történettudománynak egyként alantas, primitív fokán. Példák nálunk is fölös számmal akad-nak, a háború előtt a negyvennyolcas pártszemlélet műveiben, azóta pedig mint a párt- vagy világnézeti propagandák eszközei.

De vannak idők, melyek a múlt lírai szemléletének kedveznek, s alkalmat adnak, hogy e nemben magasabb erkölcsű termékek szülesse-nek meg. Vannak idők, amikor az emberek számára nem marad egyéb reménység, mint hogy a történet könyvében lapozzanak és annak betűi-ből állítsák össze a szabadító szót, vagy ha pesszimista a szándékuk és természetük, a végső lesújtó értelmet, mely kétségbeesésüket leg-alább annyiban nyugtatja meg, hogy igazolja jogosságát. Ilyen történeti helyzetben a nemzet jobbjai is folyamodhatnak a történelemhez, amiből persze az a veszedelem származik, hogy mivel nem tanulták

meg a történettudomány módszereit és eszközeit, amit mégis nehéz munkával kiánsnak belőle, az többnyire értéktelen, rosszul megismert, félreértett adatokból készített, néha együgyű szintézis, talán alkalmas az ő egyéni szükségletük kielégítésére, de torztükör a múltat illetően. Lehet, hogy az ilyen munkára vállalkozó „jobbak“ érzik is, hogy nem olyan matériához nyúlnak, mely órájuk vár, mégis kezükbe veszik, formálni próbálják, annyira erős bennük a kifejeződésre törekvő belső szenvedély, egyszóval a líra. Ha költők volnának, versben keresnék az önmegnyugtatót, de mivel nem azok, hanem művelt, olvasott, író-emberek, ezért a történethez nyúlnak, mely a tudomány fáradásai folytán ma már nyitott könyv, érthető nyelven írva, bárki lapozhat benne. Napjainkban még egy körülmény taszítja ily történet szemlélet felé épp jobbainkat. Tudvalevőleg a diktatúrának és totalitásnak kifejezési formája, egyetlen előadó művészete a monológ: a hatalmasok monológokban adják ki utasításait és parancsait, melyeknek ellenmondás nélkül engedelmeskedni kell; más beszéd a totalitások diktatúra alatt nem hangzik, mint monológ, miután a vita, diskusszió, tiltakozás lehetősége megszűnt, s az állandó helyeslés a tömegek részéről már nem is emberi hangként, hanem természeti jelenségként, távoli víz zúgásaként ér a parancsoló fülébe. Ehhez nem kell a totalitás formális megvalósítása; a gyöngébb idegzetű, érzékeny lelkek, azok, akik nem szeretnek „veszekedni“, enélkül is könnyen elszoknak az ellenmondástól és kritikától, főként látva azt, hogy minden kritika brutális visszautasításra és gyanúsításra talál azok részéről, akik monológ-pártiak és alig várják, hogy nyilatkozataikra helyeslő népzúgás, kollektív taps, de minél kevesebb egyéni hang válaszoljon. Ilyen esetben az érzékeny jobbak maguk is monológra fanyalodnak: lírai történet szemléletüknek monológ lesz a formája, melyre nem várnak megvitatást, beszélgetést; nem hajlandók dialógusra, mert ők megírták a magukét, kiírták lelküket s az olvasó vagy elfogadja, vagy nem, ezzel már nem törődnek. A lírai monológ magában is kielégít, s nincs szüksége, mint a politikai monológnak, kollektív helyeslésre.

CSABAI ISTVÁN lírai monológja „A végvári magyarság és kultúrája“,¹ ennek a műfajnak még inkább történeti érdeklődésű terméke; szerzője Gerevich Tibor iskolájában képzett műtörténész, aki a témáját illető történeti kútfőket is áttanulmányozta még ezen a téren is, mely tulajdonképpen nem az ő szakmája. Lírájának a magyar történettel kapcsolatát világosan elénk tárja egyik utolsó bekezdése, melyet idéznünk kell:

„A magyar történelemben a hősiesség, a balsors és az Isten csodálatos egységbe szövődik össze. Történetünk előre törtető vonalát minduntalan megtöri a végzet, de a tragikus végvári heroizmus érzi az isteni rendelést és mégis csak előre lendül. A magyarság egyetlen hatalmas szervezet, állandó harc- és halálkészség, a test és lélek szüntelen készültsége a szolgálatra, szakadatlan szellemi honvédelem. A tragikum, amely egyik alapvető életérzése, nem pesszimista, hanem heroikus, és legjobb megnyilvánulásában magasztos derűt sugároz. A magyarság két legneme-
sebb pólusa, az Isten előtt való folytonos bűnbeismerés, az azzal járó meg-

¹ A Magyarságtudomány Könyvei II. 1939. 1—158. 1.

tisztulás és a lankadatlan végbeli hősiesség, mely nem a sikerért küzd, hanem azért, mert legbensőbb életformája követeli meg a hetyke és derűs heroizmust. E között a két pólus között pedig ott izzik az egész magyar kultúra.“

Ez a szöveg, a pólusok és heroizmus emlegetésével, Csabainak a német filozófiához való közeli kapcsolatait is felfedi, aminthogy gondolkodását és annak módszereit hegeli dialektika, Leopold Ziegler és Prohászka Lajos vándor-bujdosó párhuzama erősen befolyásolta is. Tévedései, vagy tán helyesebben: tévelygései is ebből a német módszerből, a pólusok, anti- és szintézisek erőszakolásából származnak. A magyar élet két nagy, ellentétes mozgatóját Európa-vágnak és Kelet-mítosznak nevezi, ezt a kettőt szerinte Szent László, a vallásos lovagkirály és a renaissance Mátyás király hangolta össze, - velük szemben, újabb ellentétként ott áll a steppe embere, Kún László. A végvári vitéz harcias, férfias, erkölcsileg is „agresszív“ alakját nyomon követi, megint ellentétként a borongó Bujdosó. Misztika - mágia pólusokról is szó kerül, a XVI. század a szenvedély, a rákövetkező a józanság korszaka; egymással hajthatatlanul szembenálló fogalmak kiegyenlítődnének és egymáshoz simulnak ebben a mindenre képes, mert az élettől már elszakadt dialektikában: a Széchenyitől megfigyelt ázsiai fatalizmus és a „mámoros magyarság“, amelyből az — egyke és megint Széchenyi egyként megmagyarázható. A módszer maga csábít általánosításra, aminő például a német mint a fa népe, a magyar pedig a ló népe. Kultúra és élet, azaz nomád, ősi élet ellentéte sem maradhat el; a szerző ezt a négy magyar kultúrtájra alkalmazza: a Felvidék és Erdély szerencsésen létrehozta e kettő szintézisét, az Alföld csak ezután fogja átvenni kulturális vezető szerepét, a Dunántúl, Pannónia földje pedig már elvesztette, lehanyatlott, ősi magyarságát túlon túl átította az idegen és szinte szerencse, hogy „forrongó és erőteljes“ egyéniséget képtelen többé termelni. A Dunán túl az „őszi színpompa már vészjóslóan sejteti a közelítő telet“ s „ezen a tájon a kultúra elvesztette vitális gyökereit“. Ilyen részletelnél érzik a lírai monológjelleg: a szerzőnek ez a meggyőződése, melyhez belső erőktől üzetve jutott el, s oktalanság lenne az olvasó részéről vele vitatkozást kezdeni. És a szerzőnek is szerencséje, hogy nem óhajt dialógust, mert akkor néhány tárgyi tévedése is kiderülne és az is, hogy a „tusakodási kedv“, melyet éppen Vörösmartyban hiányol, talán abban sem nagyon erős, aki a mai bajok elől lírai monológba menekül.

De a kárpálást félretéve, Csabai könyve németes szellemtörténeti dialektikája, elhamarkodott általánosításai, a katolikus életmód és gondolkodás félreismerése mellett is örvendetes jelenség, bizonyítéka annak, hogy a magyar út és végzet nehéz kérdései a fiatal lelkeket még képesek felkavarni és belőlük tiszta magyar hitvallást kikényszeríteni akkor is, mikor pedig a magyar hitvallás rég kortesbeszédnek szemétdombjain hányódik és szinte minden jobb magyart elijeszt attól, hogy magyarságát kitárja. Csabai a végvári vitéz alakjába sűríti össze Balassa és Zrínyi vitézségét és műveltségét: a magyar ideál a viharban egyedül, magára, saját erejére hagyott harcoló vitéz, akinek új és új feltámadásait keresi a későbbi századokban és természetesen végül is Adyban találja meg. Tragikum, heroizmus, Napkelet, nomád magyar, paraszti élet,

népiesség Adyban lelnék végső megtestesülésre, ami magában véve nem lenne sem új, sem túlságosan érdekes, ha az egészet nem a török háborúk vérzivatarából gyökereztetné ki a szerző. A ma divatos paraszt-Ady képletet beleépíti a magyar történetbe, s a humanista renaissance-szal összekapcsolva megnemesíti; ennél a munkánál a XVI—XVII. század félig népi verses szövegeit és a népköltészetet aknázza ki; nyelve is a magas tárgyhoz illő kifejező, többnyire zord, komor, Zrínyitől, Adytól, Szabó Dezsőtől befolyásolt retorika. Múltunknak magas igényű és magas erkölcsű értelmezését adja és ha a kép nem mindig igaz is, de erőteljes, bátor, szép és vigasztaló. A lírai monológ nemcsak a szerzőt könnyíti meg ebben az esetben, hanem hallgatóit is, akikben bizakodást végső fokon a nemzeti harmónia lehetőségének ösztönös érzését kelti fel.

OTT HARMÓNIA, ITT DISZHARMÓNIA, ez az élet, mert az emberek is ilyenek: az egyik arra képes, a másik csak emerre. Németh László az utóbbiak közé tartozik, s aki korábbi munkásságát csak távolról is ismerte, nem csodálkozik, ha legutóbbi művét, a „Kisebbségben. -t olvassa.¹ Ennek megírására az alkalmat, a szerző szerint, én adtam, amikor a Magyar Szemle egyik számában a „törzsökös magyarokat“ arra biztattam, hogy Bethlen István gróf, Ravasz László, Babits Mihály és Horváth János mellett őt is kérdezzék meg az asszimilációt illetőleg. Németh Lászlóra azért gondoltam, mert az ő korábbi nyilatkozataiból tudtam, hogy ez a téma neki is gondot okozott és hogy arról ő is körülbelül úgy gondolkodik, mint a többi felsorolt. Hogy nem tévedtem, ez kiderül mostani munkájából. Benne az asszimilációt németek és zsidók számára egyként lehetőnek, s viszont a tömeges és felületes asszimilációt károsnak tartja; ha csak erre a feltett kérdésre korlátozta volna válaszát, akkor semmi eltérés nem volna közöttünk.

De Németh László egész szellemi berendezése annyira függ lírai hangulataitól és oly kevésbé hajlandó magát bármely, nem tőle megállapított fegyelemnek alávetni, hogy az én egyszerű, mellékmondatbeli felszólításomra egészen másról írt majdnem száz lapot. Amellett, hogy az asszimiláció szomorú jelenségeit sem ismeri félre, témája mégsem ez. Szerinte nem a túlságos asszimiláció és nem a már kétségtelenül megindult disszimiláció az egyetlen veszedelem: ez sokkal régebb keletű, a XVIII. század közepe óta rágja a szű a magyarság fáját. A kórokozók pedig maguk a magyarok, még pedig nem is kevesen, hanem a többség, a mindenkori magyar értelmiségi osztályok tömege, mert ezekben mindig több volt az igaz magyarságtól elidegenedett „híg magyar“, mint az igazi, a „mély magyar“. Mivel pedig az igazi magyar mindig kevesebb volt, ezért az ilyen mindenkor „kisebbségben“ élt a többi, hozzá hasonlóan magyar származású magyar többséggel szemben, s nem tudván erre rákényszeríteni a saját „mély magyar“ akaratát, így lett a magyar élet Bessenyeitől kezdve „híg magyar“, rossz magyar, magyartalan. Értsük meg tehát, kisebbségben a magyarság van, az igaz magyarság — a magyar többséggel szemben, legalább is 48-ig nem a német-zsidó-szlával szemben. Eleinte nehéz ezt meg-

¹ Tanú-könyvtár I. Kecskemét, 1—95. 1.

érteni, s valóban kockázatos dolog így, néhány száraz szóval rekapitulálni az egészet, mert így legjobb esetben, szelíden kifejezve naiv primitívségnek látszik; de Németh Lászlónak belső túztól fűtött, s kiindulópontjától kezdve nyílegyenes logikával megírt szövegében az előadás művészete — mely Németh lírai tudományának is, Csabaiéhoz hasonlóan, fő előnye — már szinte az elhíhetőség határához közelíti.

De bármennyire sajnálom is, hogy gondolatmenetének száraz előadásával Németh Lászlót szinte kompromittálom, olvasóim kedvéért mégis meg kell tennem, ő kétszáz utóbbi évünk történetét az irodalom nagy emberem keresztül tekinti, s megállapítja, hogy voltak igaz, mély magyar szellemek, de azok mind elbuktak, elpusztultak, megőrültek, nyom nélkül eltűntek, s nem tudták véghez vinni a magyar élet megmagyarosodását. A mély magyarrá előléptetésnél a szerzőnek sajátságos szempontjai vannak. Bessenyei után Csokonai és Berzsenyi volt az igaz magyar, de jött Kazinczy, aki kiirtotta őket, mert „nem tűrte meg a gondolkozást“, idegen irodalmak visszfényén ujjongott és gyűlölte, ami magából él, Csokonai és Bessenyei mellett Bacsányit, Kármánt, Verseghyt akik mind Kazinczy áldozatai. A „Kazinczy körül támadt pusztulás és ürességbe“ esett bele Kölcsey is, aki e monológ során az igazi, népi magyar nyelvet Kazinczy parancsára az irodalomból kiszorította. Bessenyei, Csokonai, Berzsenyi, Kármán, Bacsányi, Verseghy, mindnyájan bizonyos vonatkozásban sorsüldözött, célba nem ért, koruktól el nem ismert írók voltak: a lírikus szerzőt a „tragikum“ nyeri meg számukra; aki a tömegnek tetszik (Kazinczy bizony nem tetszett), avagy pályáján sikereket ért el (Kazinczy tekintélyt, szegénység mellett), azok eo ipso kártékony szellemek. Kisfaludy Károly többszörösen hajótörött, tehát kegyelmet nyer (ennek megokolása egyik legerőszakosabb részlet, ahol a lírai „sic volo, sic jubeo“-t még Németh stílusa se tudja elleplezni, repedten kong). Széchenyi is kegyelmet kap, de nem azok, akik Németh nélkül vagy pláne előtte is becsülik őt, ezek „mára kacintó kikészítéssel“ vámmoltatnak. Vörösmarty és Arany már lebuknak trónusukról, mindkettő az „elsüppedt ember benyomását“ teszi Némethre. Vörösmarty nyelve nem az övé, hanem Berzsenyié és Helmezyé, ifjan még felemelkedik egyszer, Jókaihoz, öregségében néha, Adyhoz, egyénisége a valóságban egy megtört, nem igazi magyaré, aki azonban oly súlyos tartalmat hordoz magában, hogy nem tud megmaradni a híg magyarok kezében. (Mellesleg, Németh lelki berendezése, mely ezekért az állításokért felelős, nemcsak a magyar múlt és irodalommal szemben ily keserű, teli van előadása személyes gyanúsításokkal; egy-egy tényből, ami nem erkölcsi vonatkozású, erkölcsi vádakot kovácsol, amikre kár visszatérni; egyszer ha lírája változik, maga is másként fog gondolkodni; jellemző ily rosszkedvű mellékmondattaira, amikor például a Vörösmartyt legtöbbször becsülök, már csak ezért is, asszimilánsoknak tartja — beteg gondolattal.) Petőfi igazi ember, magyar is, de „nem ért le ahhoz a magyarsághoz, melynek lassú elsüllyedését“ Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty káros munkája következőként Németh siratja. Szerinte Petőfiben „magyar alkati kincseinknek nem fakadt ki olyan tömlője“, aminő Ady, Móricz Zsigmond, vagy akár Gyulai Pál volt (ez utóbbi egyébként „gyermekköltő“ volt, aki többre

vállalkozván képességénél, csak ártott a magyar irodalomnak). Arany végre mély magyar volt, de költészete nem, mert ő a „faji szempontból legmegfélemlítettebb lángész“, művei épp azért nyertek a közönségben diadalt, mert nem az igazi magyarságot fejezik ki. A századközép legigazibb magyarja Kemény Zsigmond, aki igaz, hogy sikereket ért el, de viszont meg is örült, s ezenkívül Németh szerint nem is ért el elég sikert, mert hiszen például politikában „maga elé tolta Deák Ferencet“, ezt a merev egyoldalú jogászt, akinek bölcsesége tulajdonképpen Keménytől sugott volt. Deák „elkérgezője“ volt Kemény eszméinek a politikában, mint Gyulai Pál az irodalomban. A Deák-Kemény körüli politikai helyzet ily leírásának körülbelül annyi a reális értéke, mint például (ne vegye sértésnek Németh) a paradicsom leírásának Danténál. Arany után fölös számmal vannak a kor értetlenségétől vagy tudóvésztlől korán félretolt írók, ezek mind „mély magyarok“ lesznek, azután jön Ady, Móricz és bizonyos fentartásokkal Szabó Dezső, — a szerző lírája önmagánál megáll — s a híg magyarok közé besoroztatok Babits Mihállyal és néhány tanárral, köztük Horváth Jánossal e sorok írója is. A tanárok közös bűne az volt, hogy a Napkeletben boldogult Tormay Cecillel résztvén „nagy iparkodással voltak a jobboldal kopársága iránt.“ Nekem persze egyéb bűneim is vannak, szégyenlendők: Habsburg-katolikus történetírás, a Magyar Szemlénél Bethlen István gráfiai kötött szövetségem „Ady magyarsága ellen“, viszont a Korunk Szavának nevem odaadása, — egyéb vádjait fel sem sorolom, mert nem kívánom, hogy ha egyszer öregkorában kezébe tévednek e sorok, arca elsápadjon vagy elsötétüljön.

Ezt a gondolatsort végignézve, csak akkor látunk mögötte értelmet, ha tudjuk, mit sirat Németh a Bessenyei óta ilyképpen, végzetesen dekadens, már nem is magyar magyar irodalomban. Azt képzeli, hogy ha Kazinczy nyelvújítása nem jön és ha az irodalmi nyelv nem szakad el a pórtól, akkor az a „népi“ nyelv és vele ősi népi magyar alkat fog tovább alkotni a mai napig, amelyet Bessenyeiben és Berzsenyiben, Adyban és önmagában vél felismerni. Persze a történeti fejlődés az irodalom terén is megfélebbezhetetlen, s legfőlebb álmok hősei, általában: gyermekek sírhatnak oly őszintén azon, ami nincs meg és nem is lehetett meg. Az irodalmi és népi nyelv már jóval Bessenyei előtt elvált egymástól, s egyetlen, történettel bíró nép életében sem lehet visszasírni azt a kort, melyben e kettő még oszlás nélkül egy volt. Molière-től és Goethétől senki sem kívánja, hogy a francia paraszt vagy rajnai vincellér nyelvén írt és lelki alkatában azzal egyezett légyen; ilyen kívánságokkal csak a szegény magyar költők gyötörtetnek utólag. Csak éppen nálunk akadnak művelt, képzett emberek, akik akaratos gyermekként összetörik a játékbabát, mert nem parasztruha van rajta.

Németh itt bizonyára lírai monológot mondott, de csak részben a sajátját, részben azokét, akik ma parasztigézetükben vakon hadonásznak a nemzet porcellánboltjában. A felsoroltakat Németh előadásában egyéb parasztrekvizitumok tarkítják, így a dunai parasztnépek szövetsége, Európa kertgazdasága, tiszta lírai elképzelések. Ezek azonban rendkívüli erővel hatnak gondolkodására, annyira, hogy hatásukat le sem tudja többé mérni. Így amikor Erdélyi Józsefet azért tartja mély

magyar költőnek, mert „a maga román mélyét is használni tudja.“ Azaz, ha valaki nem magyar parasztból, de legalább dunai, idegen parasztból lesz magyar, könnyebben lesz „mély“ magyar, mint ha magyar, de nem paraszt származású... Uraim, nem volna jobb hagyni e játékot azokra a magyarokra, akik egykor a parasztságból mint igazi új középosztály ki fognak emelkedni, s így önmagukról realiztikusabban fognak gondolkodni, mint a mai entellektüelek (ami Németh is) — és nem volna-e hasznosabb, összefogni mélynek és hígnak minden magyar átalakulás egyetlen feltétele megvalósítására, a parasztszegénység földhözjuttatására! Ami persze nem akarja akadályozni, hogy bárki is tovább álmodja lírai történetét, kritikáját, próféciját, ahogy neki jólesik.

AMILY LEVERŐ ÉS SAJNALATOT KELTŐ LÁTVÁNY Németh László vergődése a „szigeten“, melyet elátkozottá tett önleikének zavargása, annyira vigasztaló Karácsony Sándor emberszeretete, realiztikus ítélőképessége és mégis derűs optimizmusa. Nagy könyve: „A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja“¹ külsőleg világosan tagolt mű: három részben a magyar alsónéposztály, középosztály és felső osztály lelki alkatát, s a nekik megfelelő iskolai reformot ismerteti, illetőleg azt vizsgálja, mennyire nem felel meg a magyar lelki alkatnak az életben lévő iskoláztatás és ezt hogyan kellene, az utóbbi húsz év oktatásügyi reformjaival is ellentétben, gyökeresen megváltoztatni. Mindez azonban csak keret; kitöltő tartalma nagy tarkaságban, egymásba kuszait vadszőlő és örökzöld összevisszaságában veti fel a magyar jelleg, faj, történet, végzet szinte minden lényeges kérdését és ad rá eredeti, meglepő választ. Logikája gyakran már annyira eredeti, hogy mintha már nem is volna logikus; stílusa is oly eredetien terhelte népi képekkel és mondásokkal, hogy bár élvezetes és tanulságos, de néhol már megtanultnak látszik. Lehet, hogy ezek a túlzások tanítói jellemének árnyoldalai; Karácsony Sándor nemcsak tanár, aki évtizedek óta tanít érte lelkesedő fiatalokat, hanem igazi nemzetmentő, aki fiatal és felnőtt egyéneknél kezelve akar felemelni az igazi magyar művelődés és tudomány fokaira. Alig lehet megindultság nélkül nézni folyvást megújított próbálkozásait, hogy szülőfalujában parasztfiúk gondolkodását gimnáziumi színvonalra emelje, de persze nem elméleti nemzetnevelő, nem olyan, aki a megnevelendő tömeg egyedeihez már nem jut el; Karácsony emberek közt él és könyvéből úgy vélem, hogy reggeltől estig fáradozik a vele találkozó emberek magyarosításán és emberiesítésén.

Mert magyarság és emberség nála is egybeesik, mint minden igazi magyar gondolkodónál. Az elméleteket, melyek a mai tömegeket és velük a középosztályt is megfertőzték, nyugodtan elutasítja, mintha nem is tudná, hogy ezzel valami bátorságot tanúsít. Valódi történeti érzékről tanúskodik megállapítása:

„Az, hogy „magyar., nem faj, nem vér, hanem lélek dolga. Nem a vér alakította ki a magyar lelket s hozta létre így a magyar fajt, hanem ellenkezőleg, a magyar lélek hatott a vérrre s most és minden időben az

¹ Exodus-kiadás, Budapest, 1939, 1—303. 1.

a magyar faj, amit a magyar lélek áthatott. Mindenki olyan mértékben magyar, amekkora mértékben magyar lélek ereje él és hat rajta keresztül.“
Vagy másutt:

„Az a nem magyar fajú „magyar., aki őszintén gyürkőzött neki itteni és mostani „magyar. feladatainak, feladta eredeti álláspontját, átvette a mi munkarhythmusunkat, tempónkat, stílusunkat és módszerünket, lélekben tehát magyarrá vált, fiziológiailag is átváltozhatott.“

Az asszimiláció lehetőségét széles gesztussal elismerve, a nehézséget abban látja, hogy a magyar élet, tempója, stílusa, a magyar észjárás és filozófia alapjaiban idegen Európától; a magyar ember az itteni, európai világ mozdulásaira ázsiai módon reagál, s amikor mi, a műveltek európai sínekre akarjuk vezetni gondolkodását, ezzel lehetetlent erőszakolunk. A magyar ember könnyen magáévá teszi az európai műveltséget, melyre nagyon is szüksége van, de csak akkor, ha észjárását nem kell tanulás közben kifecsegetni. A különböző nevelési reformok is azért hatástalanok, mert nem-magyar gondolkodás szüleményei. Karácsony itt részletesen ismerteti a szelekció, tehetségkutatás, megszigorított ellenőrzés, tantervváltoztatások sikertelenségeit, a frázis megszakíthatatlan, hivatalos tanítását, melynek eredményeként nyolcéves gyerekek dolgozatukban boldogan felsőhajtanak: „Húsz év óta vártam erre a napra.“ Nem kevésbé találó megjegyzései vannak az egyetemi reformtörekvésekre is.

Most olvasóm joggal kérheti, miért kerül ez a realiztikus, az egész magyar világra kitárt szemű könyv a lírai monológok sorába? A válasszal nem szeretném megbántani Karácsony Sándort. Legtöbb következtetéseit világosnak érzem és elfogadom, de kiinduló pontját homályosnak, tárgyilag meg nem alapozottnak, egyéninek, lírainak. Már magában véve az a törekvés, hogy egy nemzet jellegét mindösszesen két vonással állapítsa meg, a történelmi élet realista sokféleségét félretelva, lírai kezdemény, amint nem kevésbé az például a spanyol Madariaga híres kísérlete, mellyel az angol, francia, spanyol jelleget egy-egy vonásra akarta redukálni. Karácsony szerint az európai lélek szubjektív és komplikált, a magyar pedig, mint ázsiai eredetű, objektív és kifejezésmódja primitív. Az Európába jutott magyar azonban szintézis is, nem eurázsiai, hanem euramerikai, pontosabban így:

„Objektív, ez településföldrajzi és történelmi szempontból egyaránt azt jelenti, hogy inkább keleti, mint nyugati, még mindig valamicskét ázsiai. Pontosán: primitív, de úgy primitív, hogy mindenre kész és képes. Alkalmazkodón ázsiai, olcsó szellemeskedéssel (vagy többel, mint szellemeskedéssel) így fejezhetném ki: parlando rubato-n ázsiai... (A magyar) az euramerikai képződmények között tartalmilag a legobjektívebb, tehát a szemlélődő ember a legkevesebbet vegyített szubjektív egyéniségéből a természeti jelenségek objektív hűségű szemléleti tartalmához. Legprimitívebb: tehát folklorisztikus, néplélektani szempontból valósággal elemi lelki jelenség e tartalomnak minden megnyilvánulási formája.“

Így kiragadva az összefüggésből ez a részlet kevésbé világos, mint Karácsony legtöbb magyarázata, de annyit megértet, hogy szerinte a magyar (amint a parasztságban megnyilatkozik) közelebb áll a természethez, mint a nyugati népek. Erre azonban hosszadalmas, fáradságos vizsgálatok árán jutott el a tudomány, illetőleg az életmegnyilvánulás különböző területem keresztül. Itt tévedt le a realiztikus

útról a lírai bozótba. Azt hiszi, hogy a magyar polihisztor természet (amíg a nyugati tudományszpecializálódás ki nem vetkeztette ebből), s így nem veszi észre, hogy ő maga is polihisztori utakon jár, amikor a nyelvészet, történet, földrajz, néprajz, zene, pedagógia, filozófia tényeiből együttesen következtet. Objektív-primitív elméletére ennyi-féle tudományágon keresztül jut el, s így természetes, hogy hibákat követ el, melyek végső eredményeit is veszélyeztetik. A magyar nyelvet illető hosszú fejtegetéseit, bár tele vannak népi és irodalmi kifejezésekkel, szellemes megfigyelésekkel, gyökeres magyar, gyakran református színezetű érzéssel, aligha írják alá nyelvészeink, s azt, hogy a magyar nyelvre jellemzőnek talált mellérendelés más nyelvekre is jellemző lehet, amelyek a magyarhoz hasonlóan még nem kerültek az irodalmi nyelv diktátuma alá, még a magamfajta nyelvtudománytalan ember is ellene tudja vetni. De Urai heve tovább viszi Karácsonyt: megállapítva, hogy nyelvünk „mellérendelő“, szociális életformánkat is mellérendelőnek találja. Szerinte a magyar az autonómiák népe, amikor is nem a megyei és magasabb fokú autonómiára gondol, hanem arra, hogy a faluközségek mindig önmagukat igazgatták. Itt egyetlen adatra támaszkodik, szülőfalujának, Földesnek a XVIII. és XIX. században megfigyelhető autonómiájára. Ez a szabolcsmegyei község azonban compossessor kismesek birtoka volt, s ennél fogva egyáltalában nem bizonyíték a jobbágyszervezés autonóm igazgatására, melyről különben is tudjuk, hogy a török korszak óta majdnem egészen megszűnt. Mai népünk önállótlanága a közigazgatásban és politikában, ami őt kortesek hazudozásai és butítása kész prédájává teszi igen sok helyütt, éppen abból származik, hogy a jobbágyságnak utolsó évszázadaiban sohasem volt autonómiája, mindig csak igazgatták és parancsoltak neki, s ennél fogva török korszak előtti politikai érzéke, mellyel a vele még földközösségben élő földesuraival együttesen igazgatta faluját, szinte nyom nélkül eltűnt. Politikai pártjaink részéről nagy önmegtagadás kellene ahhoz, hogy újra felébredjen; legegyszerűbb módja az volna ennek, ha végre megengednék a mezőgazdasági kismesek foglalkozási szervezkedését, amitől, sajnos, mindenütt irtóznak. Karácsony a történeti fejleményeket nem veszi tekintetbe; egy helyütt helyesen írja, hogy „a magyar lélek nagy bizalmatlansága történelmi örökség“ és hogy a paraszt kiszolgáltatottnak és kismizmizettnek érzi magát; ez sajnos tény, de eredetét nem kell sem Ázsiában, sem metafizikoleléktani okokban keresni, hanem egyszerűen a jobbágyszervezésben, elnyomottságban. A „mellérendelés“ ténye tehát nyelvészetileg sem, történetileg egész bizonyosan tévedés, de minő kedves líra az, mikor a szerző saját szülőfaluja egyetlen példájából az egész magyarság ősi jellemvonását következteti ki! Szerencse, hogy nem vette tekintetbe Fényes Elek geográfusunk 1851-i megjegyzését Földesről: „Lakosainak egy része erkölcsi tekintetben e vidéken felette rossz hírben áll“, — bár Karácsonyt derűs emberszeretete tán megóvta volna, hogy ebből a kijelentésből borzasztó tablót fessen öseiről.

Összefoglalva: Karácsony elméleti alapvetése, s ahhoz felhasznált megállapításai a különböző tudományágak területén törekeny lábon állnak, gyakran elhamarkodottak vagy egészen alaptalanok. Érzelme,

szívverése dolgozott, mikor ezeket kieszelte, s kísérlete, hogy a nyugati tudományt magyarosan kezelje, egyelőre nem sikerült. Lehet, hogy ez is csak a parasztrétegekből egykor felkerülő új középosztálynak fog sikerülni, s az is lehet, hogy ezek az új tudósok és tanárok már nem is látnak majd oly nagy problémát a magyar észjárásban, mint Karácsony, mert észjárásuk ösztönösen is magyarosabb lesz. A természettudósok mosolyognak azon a nagy német tudóson, aki a mai káoszba tévedve „német fizikát“ írt. Karácsony próbálkozása nem ebbe a sorba tartozik: tiszteletreméltó, magas erkölcsiségű és emberségű vállalkozás, melynek tudományos alapjai gyöngék, s nem ártana, ha szerzőjük revideálná őket. De az ily alapokra elhelyezett képe a magyar társadalomnak rendkívül tanulságos, s úgy vélem, a valóságnak is megfelel. Közép- és felsőosztályunk értelmetlenségeinek és elidegenedésének részletes rajzát mindenkinek el kellene olvasnia. Még ott is, ahol lírai elindulása belejátszik munkájába, gondolatébresztő megfigyelései vannak, így a magyar bűnök: szalmaláng, patópáloskodás, turáni átok, sültgalambvárás optimista magyarázatánál. Ott, ahol a mai bajokat nem látja végveszedelmeseknek és végül is a passzív rezisztencia ázsiai fajtájától, a „csömörtől“ reméli elidegenedési folyamatunk megállítását, már megint áttör a líra, az ő egyéni optimizmusa. Az olvasónak nehéz ettől a harmonikus, emberi és keresztény lelkű írótól visszatérni a könyörtelen életbe...

SZEKFÜ GYULA